

<https://doi.org/10.21301/eap.v20i3.3>

Tatjana Cvjetićanin

*Narodni muzej Srbije
Odeljenje za arheologiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Beogradu
t.cvjeticanin@narodnimuzej.rs
<https://orcid.org/0000-0002-8219-2143>*

Arheološko nasleđe: svi tragovi čovečanstva?

Apstrakt: Potraga za načinom da se uveća uticaj arheologije u društvu i stvore uslovi za arheološka istraživanja u budućnosti u Srbiji se u poslednjih nekoliko decenija odigrava upravo na polju baštine. Stoga je rad fokusiran na odnos arheologije u Srbiji prema nasleđu, proces njegove proizvodnje i pokušaj arheologa da budu najmoćniji učesnici u baštinskom diskursu. Polazište predstavlja davno pokrenuto, ali i dalje aktuelno pitanje, koje preispituje tradicionalne pristupe nastajanju nasleđa: šta konstituise arheološko nasleđe? Arheološki ostaci, arheološka evidencija ili arheološki zapis nesporo daju osnovne informacije o prošlim aktivnostima. Ali, da li je zaista svaki depozit i svaki zapis, *svaki nalaz*, istovremeno i arheološko nasleđe? Arheološko nasleđe može da se posmatra kao materijalna kultura prošlih društava koja je preživela u sadašnjosti, ali i kao socijalna konstrukcija koja je rezultat procesa vrednovanja i ponovne upotrebe u sadašnjosti. Rad afirmiše konstruktivistički pristup: arheološki nalazi nisu sami po sebi nasleđe.

Ključne reči: arheološko nasleđe/baština, arheološki ostaci, arheološki zapis, Srbija, baštinski diskurs, kritičke studije nasleđa

Iako su kritičke studije nasleđa i javna arheologija već pokrenule mnoga pitanja koja preispituju tradicionalne pristupe nastajanju nasleđa i preplitanjima unutar polja nasleđa, još uvek postoji potreba da se neka od njih ponovo postave. Prvo je, šta – u stvari – konstituise arheološko nasleđe? Takođe, da li je konstituisanje arheološkog nasleđa otvoreno i za laičku javnost ili su participacija, inkluzija ili arheologija kao nauka građana (*citizen science*) samo korisne i zvučne reči? Da li su arheolozi i „baštinari“ sa arheološkim obrazovanjem spremni da svojim znanjem doprinesu društvenim promenama? Sva ova pitanja za mene su direktno povezana sa aktuelnim stanjem u srpskoj arheologiji, ali se ovom prilikom osvrćem samo na prvo.

Međunarodna povelja o zaštiti i upravljanju arheološkim nasleđem (ICOMOS 1990) definiše ga kao *sve tragove ljudskog postojanja i sve manifestacije ljudskih aktivnosti*. Da li je zaista svaki depozit i svaki zapis, *svaki nalaz*, istovremeno i arheološko nasleđe? Preispitivanje *postojanja/nalaženja* ili *proizvodnje* arheološkog nasleđa, zasnovano na kritičkim studijama baštine, poziv je za sve arheologe u Srbiji, ne samo one koji se bave nasleđem, da (ponovo) razmotre teorijske osnove arheološkog baštinskog diskursa. Nasleđe se ne stvara izjednačavanjem naučne sa baštinskom vrednosti.

Nasleđe: „Budućnost naše prošlosti“,³ budućnost naše sadašnjosti

Na sajtu UNESCO-a, na strani koja govori o svetskoj baštini, kulturno i prirodno nasleđe⁴ opisuje se kao „naša zaostavština iz prošlosti, ono što živimo danas i što prenosimo budućim generacijama... nezamenljivi izvori života i inspiracije“.⁵ Nasleđe se na taj način određuje kao ono najbolje iz prošlih vremena, jasno izdvojen i univerzalno uočljiv entitet, te kao stvar – materijalna ili ideja – koja se sama po sebi prepoznaje i koja je sama po sebi vredna. Ova pozicija i aspekti koje podrazumeva, počev od imanentne vrednosti (Watson and Waterton 2010), univerzalnosti (Labadi 2013; Meskell 2018), globalizacije (Harrison 2015a), do pitanja o kojoj budućnosti je reč (Holtorf 2020), u poslednjih nekoliko decenija oštro se kritikuju (*up.* Watson and Waterton 2015a), polazeći od diskurzivne prirode nasleđa (Carman 2002, 11–26; Smith 2006; Harrison 2010).

U kritičkim studijama nasleđa (*CHS – Critical Heritage Studies*)⁶ smatra se da nasleđe ne postoji kao objektivni entitet, kao stvar (Smith 2006, 13). Nasleđe se konstituiše i konstruiše: „Sadašnjost bira baštinu iz imaginarne prošlosti za tekuću upotrebu i odlučuje šta će biti preneto u zamišljenu budućnost“ (Tunbridge and Ashworth 1996, 6). „Zaostavština iz prošlosti“ – objekat, struktura, ideja – postaje nasleđe na osnovu kapaciteta da danas probudi određene vrednosti i emocije. Selekcija/izbor toga koji objekti, spomenici ili prirodno okruženje čine nasleđe diskurzivna je praksa, koja postavlja (budući) pravac kulturnih narativa i uspostavlja društveni konsenzus o prošlosti i sadašnjosti. Koncept nasleđa se

³ Naslov je referenca na izveštaj ICOMOS 2019.

⁴ Termin nasleđe i baština u ovom tekstu koriste se kao sinonimi (kao i u Mihajlović 2023, 13), iako pojedini autori smatraju da oni to nisu „u potpunosti“, te da je „svrshodnije“ koristiti termin baština, kao odabrano – željeno – nasleđe (Krivošejev 2015, 432–433; Popadić 2015, 36).

⁵ <https://whc.unesco.org/en/about/>

⁶ Ili kritičkim studijama baštine (Popadić 2021, 129–131).

konstantno razvija i menja upravo jer je zasnovan na promenljivim vrednosnim sistemima različitih grupa ljudi.⁷

Početak ideje nasleđa uglavnom se vezuje za 19. vek i pojavu i utemeljenje nacionalnih identiteta, dok se zamah baštinskog fenomena vezuje za drugu polovinu 20. veka i velike političke i ekonomske transformacije u tom vremenu (Harvey 2001, 321, 325). Nasleđe je od tada u ekspanziji: umnožava se broj baštinskih lokaliteta i spomenika, umnožava se i legislativa (Jokilehto 2005),⁸ menja se odnos javnosti prema nasleđu i ono se prepoznaje ne samo kao vredno čuvanja, već i korišćenja. Čuvanje prošlosti – sećanja, kulturne memorije – povezuje se, s jedne strane, sa identitetom, sa čuvanjem sebe, svog bića, nacionalnog ili bića bilo koje zajednice. S druge, čuvanje prošlosti, uz „prečišćavanje“ i komercijalizaciju određenih verzija, čini da se nasleđe prepoznaje i kao popularna zabava i aktivnost za slobodno vreme, proizvod koji može da premosti rasep između prošlosti i današnjice (Hewison 1987). Istovremena ekspanzija muzeja i intenzivna muzealizacija prošlosti (Welsh 1992), zajedno sa „blokbuster“ izložbama, ubrzava proizvodnju identitetskih toposa, kao i mesta i momenata vezanih za nostalgiju i baštinski turizam (Urry 1990). Nasleđe, pored društvenog, postaje i ekonomski kapital.

Iako „konstitutivni element afirmacije i obogaćenja kulturnih identiteta, koji svakom mestu daje prepoznatljive crte“ (UNESCO 1989, 57), nasleđe od 1970-ih dobija i univerzalni karakter i postaje zaostavština celokupnog čovečanstva (UNESCO 1972). Konvencija o zaštiti svetskog nasleđa postavlja čuvanje i predstavljanje kulturne baštine kao obavezu i „kamen temeljac“ svake kulturne politike. Nominacije, a posebno upis na Listu svetskog nasleđa (*WHL – World Heritage List*) postaje i politički kapital (Meskell 2018; Meskell and Liuzza 2022). Očuvanje nasleđa krajem prošlog veka prestaje da bude samo pitanje tehničke zaštite i konzervacije (Jokilehto 2011): upravljanje kulturnim nasleđem fokusira se na očuvanje vrednosti kulturnog dobra, na odgovorno rukovođenje koje uključuje ravnotežu između korišćenja i zaštite baštine (Harvey 2008). Uz to, materijalnom nasleđu se početkom novog milenijuma pridružuje i nematerijalno, neopipljivo (UNESCO 2003). Vrednost nasleđa takođe dobija nove slojeve: identitetskom značaju dodaje se i kohezivnost (Giraud-Labelle et al. 2015).

U poslednjoj dekadi 20. veka povelju o zaštiti i upravljanju dobija i arheološko nasleđe, poznatu kao Lozanska povelja (ICOMOS 1990), i u njoj i svoju definiciju:

„Arheološko nasleđe je onaj deo materijalne baštine o kojem arheološki metodi pružaju primarnu informaciju. Obuhvata sve tragove ljudskog postojanja i

⁷ O pripisivanju vrednosti kulturnoj baštini, posebno arheološkoj, kao i o gubitku vrednosti arheološkog zapisa: Sirovica 2018.

⁸ Jedna od preglednih lista: <https://www.icomos.org/charters-and-doctrinal-texts/>.

čine ga mesta koja se odnose na sve manifestacije ljudske aktivnosti, napuštene strukture i ostatke svake vrste, uključujući i podzemne i podvodne lokalitete, zajedno sa svim povezanim pokretnim kulturnim materijalom“ (ICOMOS 1990, Article 1).

Lozanska povelja postavlja osnovne „principe koji se odnose na različite aspekte upravljanja arheološkim nasleđem“ i reflektuje tadašnji stručni fokus na rukovođenje kulturnim nasleđem (*CHM – Cultural Heritage Management*) i brigu za potrebnu legislativu i profesionalne standarde u procesima njegovog istraživanja, konzervacije i prezentacije (ICOMOS 1990, Introduction). Takođe, devedesete godine 20. veka obeležava i Evropska konvencija o zaštiti arheološkog nasleđa, poznata kao Valeta konvencija, koja takođe određuje da će se „elementima arheološkog nasleđa smatrati svi ostaci i predmeti i bilo koji drugi tragovi čovečanstva iz prošlih epoha“ (Valletta Convention 1992). Konvencija iz Valeta primenom principa sveobuhvatne zaštite arheološkog nasleđa i traženjem ravnoteže između arheoloških i prostornih/urbanističkih projekata i planova utemeljuje preventivnu, ali i arheologiju vođenu infrastrukturnim i graditeljskim razvojem (Willems 2014).

Od tada se fokus arheologa i baštinskih stručnjaka znatno promenio, te procesi konstrukcije i značenja arheološkog nasleđa i koncepti poput identiteta, (kulturne) raznolikosti, vrednosti, autentičnosti (ICOMOS 1994), pejzaža (ICOMOS 2014), reprezentacije, teritorijalnosti, prezentizma ili budućnosti, dobijaju zasluženu pažnju (npr. Carman 2009; Soli et al. 2011; González-Ruibal 2013; Kolen et al. 2015; Harrison 2015b; Meskell 2018; Olivier 2019; Sterling and Harrison 2020; Harrison et al. 2020; Bangstad and Pétursdóttir 2021). Važno polje za kritičko razmatranje otvara se novom disciplinarnom nišom – javnom arheologijom, koja proučavajući različite odnose arheologije i javnosti postaje i „polje i praksa“ za promišljanja političkih, ekonomskih ili pravnih konteksta proizvodnje i očuvanja arheološkog nasleđa (Richardson and Almansa-Sánchez 2015; Grima 2016; Oldham 2017; Moshenska 2017).

Nasleđe u novom milenijumu velikom brzinom postaje sve obimnije i sve raznolikije, a kritička teorija nasleđa rastuće interdisciplinarno polje, globalno rašireno (Waterton and Watson 2015a; Sterling and Harrison 2020, 26). Novi koncepti nasleđa definišu se i prepoznavanjem antropocena kao posebne geološke epohe (cf. Živaljević 2021, 659–663). Ponovo se diskutuje o tome da li nasleđe prirodno postoji i samo ga *nalazimo* (prepoznamo) ili se nasleđe uvek stvara, odnosno preispituju se pozicije esencijalizma i antiesencijalizma (konstruktivizma). Pojedini autori u ovaj dijalog uvode i kritički realizam, poput Loredžejn Smit: „kritički realizam prepoznaje da stvari postoje i imaju konsekvence, ali takođe prepoznaje da to kako se stvari razumeju zavisi od kulturne i ideološke pozicije posmatrača“ (Soli et al. 2011, 72–73). Smatra se i da *stvarima* treba dodeliti značajniju ulogu: Brit Soli, pozivajući se na potrebu promene uloge

nasleđa u antropocenu i stanovišta da su određeni kvaliteti nasleđa usađeni i da se nasleđe (samo po sebi) nalazi (Solli et al. 2011, 40–54), osuđuje konstruktivistički pristup kao onaj koji ne dozvoljava da se stvarima dodeli zaslužena „konstitutivna uloga u kreiranju značenja [nasleđa]“ (Solli et al. 2011, 47). Na ovo se nadovezuje i kritika polarizacije kulturnog i prirodnog nasleđa. „Brisanje“ oštre granice omogućava konceptualizaciju nasleđa i kao materijalnih dobara „koja nastaju u dijalogu između heterogenih humanih i ne-humanih subjekata“ (Harrison 2015a). Drugačiji odnosi između ljudi i njihovog okruženja postavljaju ekologiju na važno mesto u studijama nasleđa, prvenstveno u vezi sa pitanjem doprinosa nasleđa rešavanju savremenih kriza (Lefèvre and Sabbioni 2018; ICOMOS 2019; Sterling 2020; Bangstad and Pétursdóttir 2021). Arheološko nasleđe, odnosno arheološka znanja i prakse (ponovo) dobijaju posebno mesto (Pétursdóttir and Olsen 2014; Olsen and Pétursdóttir 2016; Pétursdóttir 2017; Harrison et al. 2020; Sterling 2020; Olsen et al. 2024). Arheološke ruine pokazuju čak i da destrukcija i gubitak mogu da stvore nasleđe (Holtorf 2012): propadanje nasleđa stvara mesto za novo nasleđe.

Ukratko, nasleđe je „*proces* koji se stalno razvija, a ne *zaostavština* koja je na bilo koji način kompletna“ (Holtorf 2014, 154).

Arheološko nasleđe: „More nije voda“

Definicija arheološkog nasleđa ponuđena u Lozanskoj povelji insistira na *svim tragovima ljudskog postojanja i svim manifestacijama ljudskih aktivnosti*, na *ostacima svake vrste*, tvrdeći da „arheološko nasleđe konstituise *osnovni zapis* o prošlim ljudskim aktivnostima“. Zavodljiva konstatacija o izuzetnom položaju arheološke evidencije u baštinskom svetu i dalje je, više od tri decenije kasnije, privlačna i čini se bespogovorno prihvaćena u arheološkoj disciplini: paradigmatičan je primer sa kongresa Evropske asocijacije arheologa u Rimu, gde je jedna od osnovnih tema bila direktan citat iz Lozanske povelje – „*Archaeological Heritage constitutes the basic record of past human activities*“ (EAA Rome 2024, topic 3).

Arheološki ostaci, arheološka evidencija ili arheološki zapis nesporno daju osnovne informacije o prošlim aktivnostima. Ali, da li je zaista svaki depozit i svaki zapis (*sensu* Lucas 2012), *svaki nalaz*, istovremeno i arheološko nasleđe?

Termin arheološko nasleđe, prema Robinu Skitsu, upotrebljava se i može se definisati na dva nivoa: (a) kao materijalna kultura prošlih društava koja je preživela u sadašnjosti i (b) kao proces u kojem se materijalna kultura prošlih društava ponovo vrednuje i ponovo upotrebljava u sadašnjosti (Skeates 2000, 9). Na „preživeli“ materijalnu kulturu – i onu koju arheolozi *nalaze* – referiše i Lozanska povelja, a na nasleđe koje je „socijalna konstrukcija ontološki različ-

ta od... fizičkih ostataka koji su subjekt istraživanja arheologije“ (Enqvist 2014, 104) konstruktivistički pristup. Arheološki nalazi nisu sami po sebi nasleđe (Sulli et al. 2011, 71–72).

Arheološki zapis i sve prakse njegovog istraživanja i interpretacije *moгу* da čine arheološko nasleđe, ali je svrha, sadržaj, značenje i obim (diskursa) nasleđa drugačiji (Enqvist 2014, 106). Arheološko nasleđe, kao i sve nasleđe, je i proces i proizvod. Produkt je kontekstualno zasnovane kategorizacije: pojedine (*odgovarajuće*) stvari postavljaju se u određene konceptualne kategorije i hijerarhije, koje su zasnovane na društvenim, kulturnim i ekonomskim vrednostima (Carman 2002), kao i političkim. Istovremeno, poseban je vid manipulacije objektima kojim se materijalni fenomen iz prošlosti pretvara u simbolički u sadašnjosti (Carman 2010, 74). Proces koji transformiše arheološke objekte u nasleđe povezan je sa stvaranjem identiteta i ideologijom, ali i performativnim interakcijama – javnim predstavljanjem (Watson and Waterton 2010). Postupak uključuje samo deo arheološkog zapisa: imaginarna prošlost, jedna (od mogućih) verzija prošlosti (Waterton and Watson 2015b, 1), prekomponuje se i „prepakuje“ se u određene svrhe (Abu Khafajah and Badran 2015, 91), čineći da je nasleđe uvek „prošlost u sadašnjosti“ ili „sadašnjost prošlosti“ (Zongjie and Song 2015, 39).

Stanovište kritičkih studija nasleđa je da različiti diskursi generišu različite konceptualne, ali i materijalne konsekvence: oblikuju načine na koje se nasleđe stvara, identifikuje, vrednuje, kategorizuje, čuva, kao i kako se njime upravlja i kako se koristi. Evropsku baštinu – a velikim delom i svetsku – određuje autorizovan diskurs nasleđa (*AHD – Authorized Heritage Discourse*) koji privileguje disciplinarnu i ekspertsku poziciju (Smith 2006). Prošlost se smatra neodređenom i teško uhvatljivom i stoga traži da je stručnjaci proučavaju i da samo oni o njoj odlučuju. Stručnjaci su istovremeno i legitimni predstavnici zajednice i današnjice, koji će nasleđe – ono sve vredno i dobro od prošlosti – preneti u budućnost (Smith 2006, 29). Procesom *kategorizacije dobro i vredno* se fiksira: oni sa najviše moći biraju i stvaraju (svoju) *korektnu* verziju prošlosti. Nasleđe je povezano sa formiranjem (odgovarajućeg) javnog sećanja (Harvey 2001) i političkim agendama (Kristiansen 2015, 47–48). Ovakav pogled na nasleđe karakteriše se i kao ideološka diskurzivna tvorevina (*IDF – Ideological Discursive Formation*), koja je okrenuta znanjima i iskustvima više (elite) i srednje klase (Watson and Waterton 2010, 17–18).

Institucionalizovano i autorizovano nasleđe, definisano u međunarodnoj legislativi, u poveljama i deklaracijama, a posebno nacionalnim zakonima i pravilnicima, ima i veoma specifična i jasna pravna značenja. Objekti i prakse dobijaju zvaničnu poziciju, izmešteni iz sveta nauke u javno dobro (Sirovica 2018, 9; Čosić 2021, 637), poziciju koju prati niz obaveza, pravnih, etičkih, a posebno finansijskih, koje proističu iz uključenja u „registre“ i kreiranja kanona nasleđa (Harrison 2010, 14–15; Gentry and Smith 2019). I u stvaranju arheološkog na-

sleđa autorizovan diskurs pojavljuje se kao dominantan, a u mnogim zemljama arheologija je čak vodeća na polju zaštite nasleđa (Carman 2002) i upravljanja nasleđem (Waterton and Smith 2009, 10).

Arheološko nasleđe i srpska arheologija

Arheologija u Srbiji, za razliku od mnogih zapadnoevropskih zemalja, posebno Velike Britanije, kao i SAD (Carman 2002, 61–91), nije bila dominantna u stvaranju koncepta nasleđa, a posebno ne u sferi upravljanja nasleđem. Veza između arheologije i baštine postojala je od samog disciplinarnog početka arheologije, ali arheolozi nisu imali značajnu ulogu u kreiranju politika očuvanja prošlih materijalnih kultura, niti uspeha u pokretanju ili stvaranju zakonskih rešenja na polju zaštite nasleđa.⁹

Arheološki ostaci, naročito rimske starine, pominju se u državnim aktima već od prvih decenija 19. veka (Mihajlović 2023, 320 ff), a prva inicijativa Janka Šafarika za zaštitu kulturnog nasleđa uključuje, uz očuvanje manastira, i iskopavanje rimskih ostataka – tvrđave na Dunavu, Mačvansku Mitrovicu i Gamzigrad (Kolarić 1953; Lukić 2007, 21–23). Ipak, istraživački i baštinarski fokus je na srednjovekovnim srpskim starinama, posebno od kraja 19. veka, počevši sa važnim dokumentarnim naporima Mihajla Valtrovića i Dragutina Milutinovića (Damljanović 2008), nastavljajući se daljom međuratnom afirmacijom srpske srednjovekovne arhitekture i umetnosti (Lukić 2007, 28; Preradović 2023).

Zahvaljujući ovim naporima, u prvim godinama razvoja planske zaštite nasleđa, od 1947. do 1950. godine, konkretno od osnivanja Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture Narodne Republike Srbije 1947. godine, proglašeno je oko dvesta spomenika (Đorđević 2018, 234). Bili su to bezmalo svi srednjovekovni manastiri, gradovi i tvrđave u Srbiji, a arheološka baština obuhvatala je samo dobro poznata ili već istraživana nalazišta – monumentalne graditeljske ostatke Gamzigrada, Caričinog grada i Medijane, one ugrožene Sirmijuma, Viminacijuma i Basijane, te retke pojedinačne arheološke objekte, ranovizantijske grobnice u Nišu i Trajanovu tablu (Đorđević 2018, 234).

⁹ *Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih retkosti* donet je 1945. godine. Prethodili su uzaludni naponi upravnika najstarije ustanove na polju nasleđa, Narodnog muzeja, usmereni na donošenje zakona o starinama, najpre Mihajla Valtrovića (1881–1905), a potom i Miloja Vasića (1905–1919), koji predloge podnose 1882, 1907, 1908, 1909, a predlog Zakona o muzeju 1911. Vladimir Petković (1919–1935) je dva puta iznosio *Predlog zakona o muzejima i čuvanju starina i spomenika*, 1919. i 1921. godine, *Predlog zakona o muzejima* podnet je 1934. godine (up. Veličković 1975; Vukanović i Stojanović 2018; Preradović 2023; Premović 2024).

Privilegovana pozicija arheoloških stručnjaka u baštinskom svetu nije postojala, bilo da je uključivala akademiju, nauku ili muzeje i zavode, uprkos značajnom disciplinarnom razvoju arheologije u nekadašnjoj Jugoslaviji i Srbiji (*up. Novaković 2021*) i intenzivnim arheološkim iskopavanjima. Osnivanje prve isključivo naučne arheološke institucije (Bikić i Šarić 2017), definisanje strateških okvira rada u arheologiji, umrežavanje institucija, najviše se odrazilo na ubrzano istraživanje arheoloških resursa i mapiranje budućih. Čak ni zaštitna iskopavanja, karakteristična za 1970-e i 1980-e, poput multidisciplinarnih projekata Đerdap I i II (Cvjetićanin 2020), nisu izmenila status arheologije i njen odnos sa nasleđem. Niti su, od 1990-ih, sa rastućim značajem arheologije vođene (infrastrukturnim i graditeljskim) razvojem ili preventivnom arheologijom (Novaković 2016; Aleksić 2023), u Srbiji u novim uslovima povezivanja arheologije i nasleđa otvorene mogućnosti za nove načine organizovanja arheološkog rada i nove poslove.¹⁰

Ipak, traganje za načinom da se poveća uticaj arheologije u društvu i stvore uslovi za arheološka istraživanja u budućnosti odigrava se poslednjih nekoliko decenija upravo na polju baštine.

Jedan od najvažnijih razloga predstavlja transformacija upravljačkih struktura i promena izvora finansiranja. Zaštita nasleđa neposredno nakon Drugog svetskog rata, nalazila se pod ingerencijom prosvete, da bi se 1950-ih poslovi iz oblasti kulture i umetnosti „preneli“ na Ministarstvo za nauku i kulturu, a za finansiranje kulture postojali su posebni fondovi. U periodu 1970-ih i 1980-ih Samoupravne interesne zajednice, posebna za kulturu i posebna za nauku, upravljaju ovim delatnostima, a koriste se sredstva Republičke zajednice kulture (Vukanović i Stojanović 2018, 40–55), odnosno Republičkog fonda za naučni rad. Sa prestankom automatskog finansiranja naučnih projekata preko Ministarstva nauke (Bikić i Šarić 2017, 13, 25), deo naučnih istraživanja 1990-ih prelazi na ministarstvo nadležno za kulturu. Naime, *Zakon o kulturnim dobrima* (SGRS 71/94) donet 1994. godine,¹¹ arheološka nalazišta svrstava u nepokretna kulturna dobra (SGRS 71/94, član 2), a sredstva za ostvarivanje njihove zaštite obebeđuju se u državnom budžetu (SGRS 71/94, član 9). Zaštiti, naravno, prethode istraživanja, odnosno iskopavanja, koja po ovom zakonu obavlja naučna ustanova ili ustanova zaštite, a „ministarstvo nadležno za poslove kulture odobrava arheološko iskopavanje i istraživanje arheološkog nalazišta“ (SGRS 71/94, član 112). Arheološki ostaci i nalazišta postaju od tog trenutka isključivo baštinski

¹⁰ Zakon o kulturnom nasleđu u članu 74. definiše delatnost javnih ustanova zaštite (SGRS 129/21). U poslednjem stavu, isključuje se mogućnost da poslove iz stava 1, tačka 1 (otkrivanje, prikupljanje, dokumentovanje i obrada kulturnog nasleđa) i tačka 2 (istraživanje i proučavanje kulturnog nasleđa), kada je reč o arheološkom nasleđu, mogu da obavljaju i specijalne i privatne ustanove zaštite.

¹¹ Zakon je velikim delom oslonjen na prethodne nacionalne propise. Pregled zakonskih akata koji se odnose na kulturno nasleđe: Vukanović i Stojanović 2018.

resurs, posebno kada je reč o finansiranju. Sredstva za arheološka iskopavanja od tada dodeljuje ministarstvo nadležno za kulturno nasleđe, odnosno kulturu.

Izjednačavanje arheološkog nalazišta sa nasleđem nije se tretiralo kao oduzimanje arheološkog statusa lokalitetima: oni su i dalje ostali mesto (naučnog) istraživanja i uvećavanja disciplinarnog znanja o prošlosti (Carman 2002, 50). Na Konkursu za finansiranje ili sufinansiranje projekata u oblasti zaštite i digitalizacije kulturnog nasleđa u Republici Srbiji u 2025. godini, Ministarstvo kulture je u tematskoj oblasti II – *Otkrivanje, prikupljanje, istraživanje, dokumentovanje, proučavanje, vrednovanje, zaštita, očuvanje, predstavljanje, interpretacija, korišćenje i upravljanje arheološkim nasleđem*,¹² dodelilo sredstva za 20 projekata prvenstveno naučnim ustanovama, a regionalni zavodi i muzeji, kao i gradski muzeji dobili su sredstva za ukupno 40 projekata (Rešenje 2025). Arheološki institut dobio je sredstva za 15 projekata, dva projekta su Istorijskog instituta, a po jedan Balkanološkog instituta, Centra za arheologiju „Dragoslav Srejić“ Univerziteta u Kragujevcu i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.¹³ Arheolozi u Srbiji jasno prepoznaju da se u stvari bave arheološkim nasleđem, čak i kada je reč o naučno motivisanim sistematskim istraživanjima. U tome ne manjka podrška Ministarstva kulture.¹⁴

Prepoznavanje arheoloških ostataka kao baštinskog resursa pogodovalo je i čuvanju postojećih arheoloških ostataka. Autoritet dodeljen arheolozima, između ostalog posebno u Lozanskoj povelji, verifikuje pozitivistički orijentisanu praksu prikupljanja i čuvanja. U slučaju srpske arheologije, ali svakako ne i samo ovde (Karl 2015), stav da su „zaštita i pravilno upravljanje neophodni kako bi se arheolozima i drugim naučnicima omogućilo da arheološko nasleđe proučavaju i tumače u ime i u korist sadašnjih i budućih generacija“ (ICOMOS 1990), rezultiralo je i velikim prilivom arheološkog materijala (Ćosić 2018, 600–601). „Ideja svetosti svakog fragmenta“, zasnovana na kulturno-istorijskom pristupu (Ćosić 2018, 603), i dalje je delatna, posebno zato što ekspertski – arheološki –

¹² <https://kultura.gov.rs/konkursi/30/0>

¹³ Univerziteti su na konkursu 2024. godine bili zastupljeniji, što otvara logično pitanje uticaja tekuće političke situacije na vrednovanje projekata i „kaznenih mera“ (Rešenje 2024).

¹⁴ Zajedno sa drugim tematskim oblastima na konkursu zaštite i digitalizacije kulturnog nasleđa, Arheološki institut dobio je sredstva za 17 projekata. Ugovori su svečano potpisani na Viminacijumu, tekstovi u medijima jasno odražavaju stavove Ministarstva: „Ministar kulture Nikola Selaković je istakao da...je *Viminacijum jedan od najznačajnijih mesta za zaštitu kulturnog nasleđa na teritoriji Republike Srbije*, i naglasio da su arheologija i zaštita nepokretnog kulturnog nasleđa prioriteta Ministarstva kulture, ali i veliki neiskorišćen potencijal za razvoj *kulturnog turizma* u Srbiji“ (<https://www.blic.rs/kultura/ministarstvo-kulture-srbije-potpisalo-ugovore-za-razvoj-arheologije-i-turizma/t4yzppf>; <https://kostolac.net/ministarstvo-kulture-viminacijum-centar-razvoja-arheologije-u-srbiji>).

stavovi određuju šta je vredno čuvanja. Iako svi nađeni arheološki ostaci nemaju isti stepen važnosti, „uprkos tome, činjenica da se opštenačelno, tj. *strukovno, institucionalno i zakonski*, svim... ostacima pridaju bar nekakav svedočanstveni potencijal i nivo društvene relevantnosti (makar kao prikupljenom „studijskom materijalu“), obezbeđuje im *status nasleđa*“ (Mihajlović 2023, 22).

Prvobitno se *vredno* prepoznavalo kao veoma staro, grandiozno ili lepo, a sve više – zasnovano na materijalnosti arheoloških ostataka kao neobnovljivom resursu – vrednim se tretiraju *ostaci svake vrste*. Kanonizovanje svih arheoloških ostataka kao nasleđa istovremeno uvećava strah od njegovog nestajanja (Sørensen 2014, 87).¹⁵ *Neobnovljivost* je i arheolozima u Srbiji važna u pozivu za očuvanje arheološkog nasleđa:

„Arheološko nasleđe je drugačije, kod njega nakon oštećenja ili uništenja nisu mogući rekonstrukcija ni „vraćanje u prethodno stanje“...Da bi uopšte bilo moguće preduzeti arheološka istraživanja u budućnosti, neophodno je da sačuvamo arheološko nasleđe. Ono nije obnovljiv resurs, i nikada više se ispod zemlje neće stvoriti neko novo rimsko utvrđenje ili grob keltskog ratnika. Toliko ih je koliko ih je, i sa svakim danom ih je sve manje, jer se usled nepažnje ili namerno uništavaju“ (Crnobrnja 2020, 10).

Donošenje novog zakona 2021. godine, *Zakona o kulturnom nasleđu* (SGRS 129/21) unapredilo je poziciju arheološkog nasleđa.¹⁶ Najnoviji zakon koji uređuje baštinsko polje,¹⁷ kao i prethodni zakoni (Vukanović i Stojanović 2018, 83–149), artikuliše aktuelne upravljačke i profesionalne stavove i određuje percepciju nasleđa (Sirovica 2018, 7–16; Ćosić 2021). Osim nove definicije arheološkog nalazišta,¹⁸ *Zakon o kulturnom nasleđu* prvi put uvodi pojam arheološko područje,¹⁹ čija je (prethodna) zaštita trajna (SGRS 129/21). Ako imamo u vidu

¹⁵ Redovne promene uputstava za upravljanje nasleđem na WHL rezultat su ne samo rastuće administrativne kompleksnosti, već i rastućeg straha: *npr.* Feilden and Jokilehto 1998; UNESCO 2025.

¹⁶ Pre svega trudom delatnika Srpskog arheološkog društva, v. Crnobrnja 2019, 25 ff.

¹⁷ Od 2000-ih doneti su *Zakon o kulturi* (SGRS 72/09, dopune SGRS 13/16, 30/16 - ispravka, 6/20, 47/21, 78/21, 76/23, *Zakon o muzejskoj delatnosti* (SGRS 96/21), *Zakon o filmskom i ostalom audiovizuelnom nasleđu* (SGRS 76/23), a *Nacrt zakona o delatnosti zaštite nepokretnih kulturnih dobara* od 2019. je u proceduri (<https://kultura.gov.rs/tekst/st/43/zakoni-i-uredbe.php>).

¹⁸ Prvi put se u zakonskom rešenju pominje i druga vrsta materijala koja se otkriva na arheološkom lokalitetu: „Arheološko nalazište je deo prostora na površini zemljišta i u zemljištu, u pećinama i pod vodom, koji sadrži ostatke pojedinačnih građevina, složene građevinske celine i druge objekte, konstrukcije i njihove delove, grobne celine i nekropole, ostave, pokretne predmete, *antropološki, paleontološki i geološki materijal*, kao i celokupan stratigrafski kontekst u kome se nalaze“ (SGRS 129/21, član 18).

¹⁹ „Prostor u zemlji ili vodi koji sadrži tragove čovekovog trajanja kroz vreme, uključujući i mesta na kojima nema vidljivih tragova na površini zemlje, a nije utvrđeno

da nasleđe, materijalna i nematerijalna, kojim se upravlja po zakonu i koje se po zakonu čuva, čini „prilično uzak spektar predmeta“, odnosno da „ukoliko nije predmet tretiran u zakonu, a posebno ako nije zaštićeno zakonom, onda nije nasleđe“ (Carman 2002, 16), arheološki resursi time su, čini se, obezbeđeni za budućnost. Ali da li to rešava i druge sadašnje probleme i potrebe?

Važan trenutak za bezbedan „opstanak“ arheologije u Srbiji bilo je prepoznavanje globalnog trenda ekspanzije kulturnog nasleđa – selektivnih, (re)kontekstualizovanih prošlosti označenih kao baština – kao „moćne ideološke arene“ (Kristiansen 2015). Savremena politika sećanja „stvara se, artikuliše i prenosi naučnim disciplinama koje proučavaju prošlost“ (Assmann and Czaplicka 1995, 132), te i arheologijom. U formiranju novog (nacionalnog) identiteta od 1990-ih i arheološko nasleđe je imalo svoje značajno mesto, prvobitno rimska prošlost (*npr.* Mihajlović and Kuzmanović 2015; Cvjetićanin 2022), ali ne samo ona (*npr.* Palavestra 2010; Cvjetićanin 2023). Sada je u fokusu „zlatno doba“ srpskog srednjeg veka (Milosavljević 2011).²⁰ Kritike dnevopolitičke upotrebe arheologije ostaju u domenu akademije: ovogodišnji skup reprezentativnog udruženja arheologa, Srpskog arheološkog društva, održan je u Trebinju, u drugoj državi, a skup je otvorio ministar kulture Republike Srbije.²¹

Između baštinskog diskursa (konstruktivizam) i baštinske prakse (esencijalizam)²²

Iako bi „borba“ za poziciju baštinskog autoriteta trebalo da utiče i na način kako se arheološke prakse i znanja promišljaju, srpska arheologija gotovo se uopšte ne bavi konceptom nasleđa. Određenje nasleđa – baštine i njene teorije – ostaje u domenu nekih drugih disciplina. Ističe se kako širina tako i otvorenost pojma: „baština obuhvata sve stvari“, a ograničavanje bi je „pretvorilo u opis

za arheološko nalazište prepoznaje se kao arheološki lokalitet. Više međusobno povezanih arheoloških lokaliteta iz stava 1. ovog člana predstavlja arheološko područje. Prethodna zaštita arheoloških lokaliteta (evidentiranih i neevidentiranih) odnosno arheološkog područja, je trajna“ (SGRS 129/21, član 32).

²⁰ Osim brojnih projekata konzervacije i restauracije manastira, značajni su i naponi na „sabiranju rasturenom nacionalnog blaga“ (komentar recenzenta/recenzentkinje na kojem zahvaljujem): pečatnik Strojimira, pečat Stefana Nemanje ili prsten kneginje Milice (<https://www.rts.rs/lat/magazin/Zanimljivosti/2165462/zlatni-pecat-srpskog-kneza-strojimira-.html> (2016); <https://www.blic.rs/kultura/vesti/zakljucak-svih-nas-da-je-autentican-primerak-predstavljen-pecat-stefana-nemanje-koji/gdef332> (2023); <https://vreme.com/kultura/prsten-kneginje-milice-koji-je-u-privatnom-vlasnistvu-bice-otkupljen/> (2024).

²¹ <https://kultura.gov.rs/vest/22167/selakovic-otvorio-skupstinu-i-godisnji-skup-srpskog-arheoloskog-drustva.php>

²² Gevin Lukas u dijalogu sa Brit Soli: Solli et al. 2011, 67.

mumificiranih objekata, a ne u svedočanstvo *živih starina*“ (Popadić 2015, 37, 45). Građa kojom se arheolozi bave razume se kao „*ostaci* prošlosti, predmeti i zapisani ili verbalni sadržaji koji dokumentuju realnost u kojoj su nastali, u kojoj su živeli i s kojom su ušli u sadašnjost... Drugim rečima, arheološku, antropološku i istorijsku građu čine uglavnom *nasleđeni* predmeti“ (Popadić 2015, 72). Otvorenost pojma baštine daje joj i transdisciplinarni karakter, ali se mesto arheologije ponajviše razume kao disciplina koja je uvela baštinske nauke, putem arheometrije (sic!), u proučavanje nasleđa (Popadić 2021, 140–141, 146–148).

Umesto povezivanja arheoloških i baštinskih tema, institucionalne podele postoje i u istraživanju prošlosti (Carman 2002, 200–201). U delatnosti spomeničke zaštite konzervatori koji su po obrazovanju arheolozi uglavnom ističu merljive karakteristike i naučne podatke kada definišu arheološku baštinu (*up.* Enqvist 2014, 112), retko sumirajući uspešnost njenog očuvanja (Đorđević 2018). Pojašnjenja kako postupati sa arheološkim nasleđem (Crnobrnja 2019, 2020) i važna upozorenja o njegovom propadanju (Glasnik SAD 2015; Crnobrnja 2017), ne poseduju ni teorijske ni buduće perspektive (Aleksić 2023). Izuzetak su analize odnosa prema rimskom nasleđu (Mihajlović 2023), mesta arheološkog nasleđa rimskog perioda u gradovima (Aleksić-Čevrljaković 2025), mesta arheologije u muzejima (Cvjetićanin 2014, 2015; Ćosić 2018), kao i razmatranje arheološkog nasleđa i njegove materijalnosti iz perspektive konzervacije (Ćosić 2021).

Na jednoj strani je konstruktivistički pristup u kojem „kulturno-istorijsko nasleđe jeste tekući odnos društva prema odabranim opipljivim i neopipljivim delovima/ostacima prošlosti kojima su pripisana značenja i pridodate vrednosti koje su u direktnoj vezi s nekim identitetskim određenjima“ (Mihajlović 2023, 18). Za drugu, brojniju, pozitivističku stranu,²³ „materijalni zapis iz prošlosti okuplja sve etape i vrednosne potencijale pod sintagmom arheološkog nasleđa“ (Ćosić 2021: 635–638). Disciplinarni eksperti odredili su šta je važno: prostim preimenovanjem naučne vrednosti u baštinsku vrednost stvaraju arheološko nasleđe.

Zaista, ako je sve nasleđe neopipljivo (Smith 2006, 3), a sve što postoji, te samim tim i sve što je postojalo, ima potencijal da postane nasleđe (Holtorf and Fairclough 2013, 199), zašto ne bi svi arheološki ostaci bili nasleđe? Uz to, zasnovano na perspektivi Gevina Lukasa, i materijalna prošlost postoji samo u sadašnjici: ostaci prošlosti postoje samo ovde i sada. Sledstveno, arheologija bi bila disciplina koja „uvek proučava prošlost kakva postoji danas“ (Lucas 2023, 168). Ako i arheološki zapis i arheološko nasleđe čine isti materijalni ostaci koje bitno određuje sadašnjica, zašto se ne bi izjednačili? Odgovor je, i dalje, u različitoj svrsi *zapisa i nasleđa*.

²³ Pozicija kritičkog realizma nije prisutna.

Način na koji Lukas razmatra *fragment* i *relikt*,²⁴ kao dve metafore arheološkog zapisa od kojih prva ukazuje na nepotpunost i odsustvo, a druga na trajanje prošlosti do današnjice (Lukas 2015, 313–317), uputno je i za promišljanje razlike između arheoloških ostataka i arheološkog nasleđa. Jedna je mogućnost, kako čine pojedini autori, izjednačavanje koncepta relikta sa arheološkim nasleđem, razumevajući ga kao *starinu* i „materijalne ostatke koji opstaju u različitim temporalnostima“ i nose pozitivnu perspektivu (Ćosić 2021, 637). Međutim, istovetno kao što jedan uz drugi postoje dva pogleda na arheološke ostatke – da su savremeni/ovovremeni, ali da su istovremeno i iz prošlosti (Lucas 2015, 316), tako je moguće posmatrati arheološke ostatke i kao neobnovljiv resurs i naučnu evidenciju, ali i kao „materijalne izraze nekih drugih epoha koji stižu svoju ulogu i mesto u sadašnjosti“ (Ćosić 2021, 638). Pozitivistički pristup prepoznaje značaj relikta samo na osnovu statusa *preživelog* ili *nađenog*. Ali, ponavljam, nasleđe je uvek „prošlost u sadašnjosti“ ili „sadašnjost prošlosti“.

Sledeći ovo stanovište, Lukas, govoreći o prezentizmu, pominje „savremenost kao drugačiji način da se piše o prošlosti, [ali] ne *prošlosti u našoj sadašnjici*“, pojašnjavajući da se ovo odnosi na „*arheologiju redukovanu na nasleđe*“ (Lucas and Olivier 2019, 37). Takođe, u diskusiji o arheologiji savremene prošlosti (*archaeology of the contemporary past*), ističe da postoje različiti načini da se ona definiše: kao „*transformacija arheologije* u nešto što bliže podseća na *studije nasleđa*“ (Lucas and Olivier 2019, 67). Bilo da je *redukovana* ili da *podseća*, nasleđe, za razliku od arheoloških ostataka, pored sadašnjice uključuje i *proces* društvenog vrednovanja,²⁵ a ne samo autoritativnu prevagu naučne vrednosti. Odnosno, „nasleđe je proces ili glagol“ (Harvey 2001, 327).

Proučavanje ovog procesa ili glagola, koje bi omogućilo dalji razvoj studija nasleđa i baštinske teorije, predstavlja kritički realizam. Promišljanje nasleđa kao slojevitog (*laminated*) sistema koji poseduje različite nivoe realnosti i teži ka interdisciplinarnim istraživanjima, omogućava da nasleđe bude i „monumentalno, materijalno, neopipljivo i diskurzivno, i drugo“ (Skrede and Hølleland 2018, 83–84). Takođe, kritički realizam, koji „kombinuje epistemološki relativizam i kritičku racionalnost“ omogućava prevazilaženje ograničenja autorizovanog baštinskog diskursa i demokratizaciju nasleđa (Skrede and Hølleland 2018, 91). Ukoliko bi u razmatranju aktuelnog mesta arheološkog nasleđa u Srbiji, kao zemlje još uvek u tranziciji i u kojoj dominira *neizvesnost*, priključili i elemente afektivne/emocionalne baštinske teorije (*affective heritage theory*) i teorije savremene liminalnosti (Smith, Wetherell and Campbell 2018; Stevens

²⁴ Pojam *relikt* namerno je odabran kao prevod izvornog termina “*relic*”, naglašavajući trajanje. Termin je moguće prevesti i kao ostatak, preostatak, trag, artefakt.

²⁵ Naravno, vrednuju se i arheološki ostaci, ali njihov značaj ili važnost odražava „specifične vrednosti razvijene u okvirima stručnih i naučnih saznanja“ (Sirovica 2018, 28).

2023), moguće i da bi procesi kroz koje arheološko znanje i arheološko nasleđe posreduju između prošlosti i današnjosti bili jasniji.

Proces proizvodnje arheološkog nasleđa u Srbiji je gotovo isključivo zasnovan na autoritetu arheologa i institucionalizovan. Arheolozi stoga moraju da preuzmu odgovornost za svoje javno delovanje na polju baštine. Ne mislim samo na aktivizam u očuvanju nasleđa, već pre svega na razmatranje teorijskih polazišta i alata, redefinisanje naučnog i baštinskog potencijala ili razumevanje tranzitorne vrednosti nasleđa. Arheološko nasleđe, njegov značaj i vrednost nisu svima belodani, niti moraju da budu svima relevantni, ali moraju svima da budu objašnjeni. To je najmanje ono što će omogućiti da arheološko nasleđe i opstane u različitim lokalnim zajednicama i da se uključi u definisanje novih budućnosti.

Reference

- Abu-Khafajah, Shatha and Arwa Badran. 2015. „From Heritage to Archaeology and Back Again“. In *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, edited by Emma Waterton and Steve Watson, 91–112. London: Palgrave McMillan. https://doi.org/10.1057/9781137293565_6
- Aleksić, Aleksandar, ur. 2023. *Preventivna arheologija i zaštita arheološkog nasleđa. Zbornik radova tematske sesije Sekcije za zaštitu arheološkog nasleđa, XLIV godišnji skup SAD, Paraćin, 2021. godina*. Niš: Srpsko arheološko društvo i Zavod za zaštitu spomenika kulture Niš.
- Aleksić-Čevrljaković, Marija. 2025. „Arheološki lokaliteti kao kulturno nasleđe i predmet istraživanja. Nasleđe rimskog perioda u urbanom tkivu Čačka“. Doktorska dis. Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu.
- Assmann, Jan and John Czaplicka. 1995. „Collective Memory and Cultural Identity“. *New German Critique* 65: 125–133. <https://doi.org/10.2307/488538>
- Bertacchini, Enrico, Claudia Liuzza, Lynn Meskell and Donatella Saccone. 2016. „The politicization of UNESCO World Heritage decision making“. *Public Choice* 167 (1): 1–29. <https://doi.org/10.1007/s11127-016-0332-9>
- Bangstad, Torgeir Rinke and Þóra Pétursdóttir. 2021. „An ecological approach to heritage“. In *Heritage Ecologies*, edited by Torgeir Rinke Bangstad and Þóra Pétursdóttir, 3–27. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315101019>
- Bikić, Vesna i Josip Šarić, ur. 2017. *Mnemosynon Firmitatis. Sedamdeset godina arheološkog instituta (1947–2017)*. Beograd: Arheološki institut.
- Carman, John. 2002. *Archaeology and Heritage: An Introduction*. London: Continuum.
- Carman, John. 2009. „Where the Value Lies: The Importance of Materiality to the Immaterial Aspects of Heritage“. In *Taking Archaeology out of Heritage*, edited by Emma Waterton and Laurajane Smith, 192–208. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Crnobrnja, Adam. 2017. „Arheološko nasleđe u Srbiji danas – briga države ili posao entuzijasta“. *Moderna konzervacija* 5: 77–96.

- Crnobrnja, Adam. 2019. „Podizanje svesti o značaju arheološkog nasleđa. Realizacija projekta Srpskog arheološkog društva“. *Moderna konzervacija* 7: 19–31.
- Crnobrnja, Adam. 2020. *Kako sačuvati arheološko nasleđe. Priručnik za lokalne samouprave, planere, donosiocel odluka i druge zainteresovane*. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Cvjetićanin, Tatjana. 2014. „Predmeti ili narativi. Arheološke postavke u Srbiji: utemeljenje muzejske arheologije“. *Etnoantropološki problemi* 9 (3): 575–596. <https://doi.org/10.21301/EAP.v9i3.2>
- Cvjetićanin, Tatjana. 2015. „Predmeti ili narativi. Arheološke postavke u Srbiji: doba artefakata“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 557–593. <https://doi.org/10.21301/EAP.v10i3.2>
- Cvjetićanin, Tatjana. 2020. „Prekretnice i brane na rimskoj granici: institucionalni autoritet, rimsko nasleđe i projekat Đerdap“. *Etnoantropološki problemi* 15 (3): 717–744. <https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.4>
- Cvjetićanin, Tatjana. 2022. „Identitetske krize i konfuzije: *Metamorphosis Constantianiana*“. *Etnoantropološki problemi* 17 (3): 1011–1034. <https://doi.org/10.21301/eap.v17i3.10>
- Cvjetićanin, Tatjana. 2023. „Heritage and its communities: the Vinča case“. In *Archaeological Theory at the Edge(s)*, edited by Staša Babić and Monika Milosavljević, 167–180. Belgrade: Faculty of Philosophy, University of Belgrade.
- Ćosić, Natalija. 2018. „Otpakivanje neotpakovanog. Život i budućnost arheoloških zbirki“. *Etnoantropološki problemi* 13 (3): 595–615. <https://doi.org/10.21301/eap.v13i3.2>
- Ćosić, Natalija. 2021. „Perspektiva materijalnosti u arheološkom nasleđu“. *Etnoantropološki problemi* 16 (3): 633–658. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i3.1>
- Damljanović, Tanja, ur. 2008. *Valtrović I Milutinović knjiga 3: tumačenja*. Beograd: Istorijski muzej Srbije.
- Đorđević, Maja. 2018. „Sedam decenija zaštite antičkog nasleđa u Srbiji – Sirmijum, Romulijana, Medijana i Justinijana Prima“. *Saopštenja* L: 233–254.
- Enqvist, Johanna. 2014. „The New Heritage: a Missing Link Between Finnish Archaeology and Contemporary Society?“. *Fennoscandia archaeologica* XXXI: 101–123.
- Feilden, Bernard M. and Jukka Jokilehto. 1998. *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. Rome: ICCROM.
- Gentry, Kynan and Laurajane Smith. 2019. „Critical heritage studies and the legacies of the late-twentieth century heritage canon“. *International Journal of Heritage Studies* 25 (11): 1148–1168. <https://doi.org/10.1080/13527258.2019.1570964>
- Giraud-Labelle, Claire, Kate Pugh, Sneška Quaedvlieg-Mihailović, Joanna Sanetra-Szelega, Brian Smith, Aziliz Vandesande and Clara Thys, eds. 2015. *Cultural Heritage Counts for Europe*. Krakow: Cultural Heritage Counts for Europe Consortium by the International Cultural Centre.
- Glasnik SAD 2015. Sesija „Uništavanje arheološke baštine u Srbiji“, održana na XXXVII skupu i godišnjoj skupštini Srpskog arheološkog društva u Kragujevcu, 14. oktobra 2014. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 30: 259–371.
- González-Ruibal, Alfredo, ed. 2013. *Reclaiming Archaeology. Beyond the Tropes of Modernity*. Abingdon: Routledge

- Grima, Reuben. 2016. „But Isn't All Archaeology 'Public' Archaeology?“. *Public Archaeology* 15 (1): 50–58.
- Harrison, Rodney. 2010. „What is heritage?“. In *Understanding the Politics of Heritage*, edited by Rodney Harrison, 5–42. Manchester: Manchester University Press.
- Harrison, Rodney. 2015a. „Heritage and Globalization“. In *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, edited by Emma Waterton and Steve Watson, 297–312. London: Palgrave McMillan.
- Harrison, Rodney. 2015b. „Beyond 'Natural' and 'Cultural' Heritage: Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene“. *Heritage & Society* 8 (1): 24–42. <https://doi.org/10.1179/2159032X15Z.00000000036>
- Harrison, Rodney, Catlin DeSilvey, Cornelius Holtorf, Sharon Macdonald, Nadia Bartolini, Esther Breithoff, Harald Fredheim, Antony Lyons, Sarah May, Jennie Morgan and Sefryn Penrose. 2020. *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practices*. London: University College London Press.
- Harvey, David C. 2001. „Heritage Pasts and Heritage Presents: temporality, meaning and the scope of heritage studies“. *International Journal of Heritage Studies* 7 (4): 319–338.
- Harvey, David C. 2008. „The History of Heritage“. In *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*, edited by Brian Graham and Peter Howard, 19–36. London: Ashgate publishing. <https://doi.org/10.1080/13581650120105534>
- Hewison, Robert. 1987. *The heritage industry: Britain in a climate of decline*. London: Methuen publishing.
- Holtorf, Cornelius. 2012. „The Heritage of Heritage“. *Heritage & Society* 5 (2): 153–174. <https://doi.org/10.1179/hso.2012.5.2.153>
- Holtorf, Cornelius 2020. „Heritage Futures, Prefiguration and World Heritage“. *Forum Kritische Archäologie* 9: 1–5.
- Holtorf, Cornelius and Graham Fairclough. 2013. „The New Heritage and Re-Shapings of the Past“. In *Reclaiming Archaeology: Beyond the Tropes of Modernity*, edited by Alfredo González-Ruibal, 197–210. Abingdon: Routledge.
- ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) 1990. Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (The Lausanne charter) https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch_e.pdf
- ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) 1994. The Nara Document on Authenticity.
- ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) 2014. Florence Declaration on Heritage and Landscape as Human Values.
- ICOMOS (International Council of Monuments and Sites, Climate Change and Cultural Heritage Working Group) 2019. *The Future of Our Pasts: Engaging Cultural Heritage in Climate Action*. Paris: ICOMOS.
- Jokilehto, Jukka. 2005. *Definition of Cultural Heritage. References to Documents in History*. Paris: ICOMOS.
- Jokilehto, Jukka. 2011. *ICCROM and the Conservation of Cultural Heritage. A history of the Organization's first 50 years, 1959–2009*. Rome: ICCROM.
- Karl, Raimund. 2015. „Every sherd is sacred: Compulsive Hoarding in Archaeology“. *Managing archaeological heritage: past and present* 2015: 24–37.

- Kolarić, Miodrag. 1953. „Prvi koraci ka zaštiti starina i Janko Šafarik“. *Zbornik zaštite spomenika kulture* III: 25–35.
- Kolen, Jan, Johannes Renes and Rita Hermans, eds. 2015. *Landscape Biographies. Geographical, Historical and Archaeological Perspectives on the Production and Transmission of Landscapes*. Amsterdam: Amsterdam University Press B.V.
- Kristiansen, Kristian 2015. „From the preservation of cultural heritage to critical heritage studies“. In *Fernweh. Crossing borders and connecting people in archaeological heritage management*, edited by Monique H. van den Dries, Sjoerd J. van der Linde and Amy Strecker, 47–50. Leiden: Sidestone Press.
- Krivošejev, Vladimir. 2015. „Nasleđivanje baštine ili baštinstvenje nasleđa?“. *Etnoantropološki problemi* 10 (2): 427–436.
- Kuzmanović, Zorica and Vladimir D. Mihajlović. 2015. „Roman Emperors and Identity Construction in Modern Serbia“. *Identities* 22/4: 416–432.
- Labadi, Sofia. 2013. *UNESCO, Cultural Heritage, and Outstanding Universal Value: Value-based Analyses of the World Heritage and Intangible Cultural Heritage Conventions*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- Lefèvre, Roger-Alexandre and Cristina Sabbioni, eds. 2018. *Cultural heritage facing climate change: experiences and ideas for resilience and adaptation*. Ravello: Edipuglia.
- Lucas, Gavin. 2012. *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511845772>
- Lucas, Gavin. 2015. „Evidence of what? On the possibilities of archaeological interpretation“. In *Material Evidence. Learning from archaeological practice*, edited by Robert Chapman and Alison Wylie, 311–323. London and New York: Routledge.
- Lucas, Gavin. 2019. *Writing the Past: Knowledge and Literary Production in Archaeology*. London and New York: Routledge.
- Lucas, Gavin. 2023. *Archaeological Situations. Archaeological Theory from the Inside Out*. London and New York: Routledge <https://doi.org/10.4324/9781003098294>
- Lucas, Gavin and Olivier Laurent. 2022. *Conversations about time*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003183600>
- Lukić, Miladin 2007. „Zaštita, konzervacija i restauracija u Srbiji – istorijski pregled“. U *Studija izvodljivosti za Centralni institut za konzervaciju u Beogradu*, uredio Miladin Lukić, 20–41. Beograd: Generalna direkcija za sardnju u razvoju Ministarstva spoljnih poslova Italije – Ministarstvo kulture Republike Srbije.
- Meskill, Lynn. 2018. *A Future in Ruins. UNESCO, World Heritage and the Dream of Peace*. Oxford: Oxford University Press.
- Meskill, Lynn and Claudia Liuzza. 2022. „Saving the World: Fifty Years of the Convention, Conservation, and Collaboration“. *Change Over Time* 11 (2): 142–161. <https://doi.org/10.1352/cot.2022.0004>
- Mihajlović, Vladimir D. 2023. *Rimsko nasleđe u Srbiji. Nauka, prosveta i javnost*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Milosavljević, Monika. 2011. „Arheologija nad moštima“. *Antropologija* 11 (2): 115–140.
- Moshenska, Gabriel, ed. 2017. *Key Concepts in Public Archaeology*. London: University College London Press.
- Novaković, Predrag 2021. *The History of Archaeology in the Western Balkans*. Ljubljana: Faculty of Arts, University of Ljubljana. <https://doi.org/10.4312/9789610605393>

- Novaković, Predrag, Milan Horňák, Maria Pia Guermandi, Harald Stäuble, Pascal Depaepe and Jean-Paul Demoule, eds. 2016. *Recent Developments in Preventive Archaeology in Europe. Proceedings of the 22nd EAA Meeting in Vilnius, 2016*. Ljubljana: Ljubljana University Press.
- Oldham, Mark. 2017. „Bridging the Gap: Classification, Theory and Practice in Public Archaeology“. *Public Archaeology* 16 (3–4): 214–229. <https://doi.org/10.1080/14655187.2017.1499398>
- Olivier, Laurent. 2019. „The Future of Archaeology in the Age of Presentism“. *Journal of Contemporary Archaeology* 6 (1): 16–31. <https://doi.org/10.1558/jca.33674>
- Olsen, Bjørnar Julius, Stein Farstadvoll and Geneviève Godin, eds. 2024. *Unruly Heritage. Archaeologies of the Anthropocene*. New York: Bloomsbury Publishing.
- Olsen, Bjørnar and Þóra Pétursdóttir. 2016. „Unruly Heritage: Tracing Legacies in the Anthropocene“. *Arkæologisk Forum* 35: 38–45.
- Palavestra, Aleksandar. 2010. „Izmišljane tradicije: ‘vinčansko pismo’“. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 239–258.
- Pétursdóttir, Þóra. 2017. „Climate change? Archaeology and Anthropocene“. *Archaeological Dialogues* 24 (2): 175–205. <https://doi.org/10.1017/S1380203817000216>
- Pétursdóttir, Þóra and Bjørnar Olsen. 2014. „An archaeology of ruins“. In *Ruin Memories. Materialities, Aesthetics and the Archaeology of the Recent Past*, edited by Bjørnar Olsen and Þóra Pétursdóttir, 1–27. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315778211>
- Popadić, Milan. 2015. *Vreme prošlo u vremenu sadašnjem. Uvod u studije baštine*. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Popadić, Milan. 2021. *Diskretni šum peščanika: baština i njene nauke*. Beograd: Centar za muzeologiju i heritologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Premović, Jelena. 2024. „Vladimir R. Petković, čuvar Narodnog muzeja“. U *Vladimir R. Petković, utemeljitelj struke i nauke*, uredila Dubravka Preradović, 59–79. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Preradović, Dubravka. 2023. *U ime nauke i domovine. Istraživanja srednjovekovnih spomenika pod okriljem Narodnog muzeja Srbije i njihovi rezultati (1906–1940)*. Beograd: Narodni muzej Srbije.
- Rešenje 2024. Rešenje o dodeli sredstava za finansiranje ili sufinansiranje projekata u oblasti otkrivanja, prikupljanja, istraživanja, dokumentovanja, proučavanja, vrednovanja, zaštite, očuvanja, predstavljanja, interpretacije, upravljanja i korišćenja arheološkog nasleđa u 2024. godini. Ministarstvo kulture Republike Srbije (dostupno na <https://kultura.gov.rs/konkursi/30/0>, redni broj 52, pristupljeno 5. avgusta 2025).
- Rešenje 2025. Rešenje o dodeli sredstava za finansiranje ili sufinansiranje projekata u oblasti otkrivanja, prikupljanja, istraživanja, dokumentovanja, proučavanja, vrednovanja, zaštite, očuvanja, predstavljanja, interpretacije, upravljanja i korišćenja arheološkog nasleđa u 2025. godini. Ministarstvo kulture Republike Srbije (dostupno na <https://kultura.gov.rs/konkursi/30/0>, redni broj 24, pristupljeno 5. avgusta 2025).
- Richardson, Lorna-Jane and Jaime Almansa-Sánchez. 2015. „Do you even know what public archaeology is? Trends, theory, practice, ethics“. *World Archaeology* 47 (2): 194–211. <https://doi.org/10.1080/00438243.2015.1017599>

- Skeates, Robin. 2000. *Debating the Archaeological Heritage*. London: Duckworth.
- SGRS 71/94. Zakon o kulturnim dobrima. *Službeni glasnik Republike Srbije* 71/94.
- SGRS 72/09. Zakon o kulturi. *Službeni glasnik Republike Srbije* 72/09.
- SGRS 96/21. Zakon o muzejskoj delatnosti. *Službeni glasnik Republike Srbije* 96/21.
- SGRS 129/21. Zakon o kulturnom nasleđu. *Službeni glasnik Republike Srbije* 129/21.
- SGRS 76/23. Zakon o filmskom i ostalom audiovizuelnom nasleđu. *Službeni glasnik Republike Srbije* 76/23.
- Sirovica, Filomena. 2018. *Gubitak vrijednosti arheološkog zapisa: mogućnosti i načini procjene*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije i Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Skrede, Joar and Herdis Hølleland. 2018. „Uses of Heritage and Beyond: Heritage Studies Viewed through the Lens of Critical Discourse Analysis and Critical Realism“. *Journal of Social Archaeology* 18 (1): 77–96. <https://doi.org/10.1177/1469605317749290>
- Smith, Laurajane. 2004. *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage*. London: Routledge.
- Smith, Laurajane. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Smith, Laurajane, Margaret Wetherell and Gary Campbell, eds. 2018. *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present*. London–New York: Routledge.
- Solli, Brit, Mats Burström, Ewa Domanska, Matt Edgeworth, Alfredo González-Ruibal, Cornelius Holtorf, Gavin Lucas, Terje Oestigaard, Laurajane Smith and Christopher Witmore. 2011. „Some Reflections on Heritage and Archaeology in the Anthropocene“. *Norwegian Archaeological Review* 44 (1): 40–88. <http://dx.doi.org/10.1080/00293652.2011.572677>
- Sørensen, Tim Flohr. 2014. „Transience and the objects of heritage: a matter of time“. *Danish Journal of Archaeology* 3 (1): 86–90. <http://dx.doi.org/10.1080/21662282.2014.994911>
- Sterling, Colin. 2020. „Critical heritage and the posthumanities: problems and prospects“. *International Journal of Heritage Studies* 26 (11): 1029–1046. <https://doi.org/10.1080/13527258.2020.1715464>
- Sterling, Colin and Rodney Harrison. 2020. „Introduction: Of Territories and Temporalities“. In *Deterritorializing the Future: Heritage in, of and after the Anthropocene*, edited by Rodney Harrison and Coling Sterling, 19–54. London: Open Humanities Press.
- Stevens, Alicia V. 2023. „Wicked Heritage Problems: Rethinking Critical Heritage Theory with Contemporary Liminality“. *Global Perspectives* 4 (1): 1–15. <https://doi.org/10.1525/gp.2023.82128>
- Tunbridge, John E. and Gregory J. Ashworth. 1996. *Dissonant Heritage. The Management of the Past as a Resource in Conflict*. New York: Wiley.
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) 1972. *Convention concerning the protection of the World Cultural and Natural Heritage*. <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/>
- UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) 1989. *Draft Medium-Term Plan 1990–1995*, UNESCO 25 C/4. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000256941>
- UNESCO 2025. Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Operational Guidelines for the Implementation of the World

- Heritage Convention (WHC.25/01 16 July 2025). World Heritage Centre: <https://whc.unesco.org/en/guidelines/>
- Urry, John. 1990. *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Valetta Convention 1992. European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage. Council of Europe: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/valetta-convention#:~:text=CDCPP-,Convention%20for%20the%20Protection%20of%20the%20Archaeological%20Heritage%20of%20Europe,143>
- Veličković, Milivoje 1975. „Narodni muzej u vreme uprave Mihaila Valtrovića (1881–1905)“. *Zbornik Narodnog muzeja* VIII: 611–645.
- Vukanović, Maša i Ana Stojanović. 2018. *Kultura i zakoni o akterima upravljanja i kulturnom nasleđu*. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka: Beograd.
- Walsh, Kevin. 1992. *The Representation of the Past, Museums and Heritage in the Postmodern World*. London: Routledge.
- Waterton, Emma and Laurajane Smith. 2009. „There is no such thing as heritage“. In *Taking Archaeology out of Heritage*, edited by Emma Waterton and Laurajane Smith, 10–27. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Waterton, Emma and Steve Watson, eds. 2015a. *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*. London: Palgrave McMillan. <https://doi.org/10.1057/9781137293565>
- Waterton Emma and Steve Watson. 2015b. „Heritage as a Focus of Research: Past, Present and New Directions“. In *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, edited by Emma Waterton and Steve Watson, 1–17. London: Palgrave McMillan. https://doi.org/10.1057/9781137293565_1
- Watson, Steve and Emma Waterton, eds. 2010. *Culture, Heritage and Representation. Perspectives on Visuality and the Past*. London: Routledge
- Willems, W. J. H. 2014. „Malta and its consequences: a mixed blessing“. In *The Valletta Convention: Twenty Years After – Benefits, Problems, Challenges*, edited by Victoria M. van der Haas and Peter A.C. Schut, 151–156. Budapest: Europae Archaeologia Consilium and Adurint Printing and Publishing Ltd.
- Winter, Tim. 2013. „Clarifying the critical in Critical Heritage Studies“. *International Journal of Heritage Studies* 19 (6): 532–545. <http://dx.doi.org/10.1080/13527258.2012.720997>
- Winter, Tim. 2014. „Heritage studies and the privileging of theory“. *International Journal of Heritage Studies* 20 (5): 556–572. <https://doi.org/10.1080/13527258.2013.798671>
- Zongjie Wu and Song Hou. 2015. „Heritage and Discourse“. In *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage Research*, edited by Emma Waterton and Steve Watson, 37–51. London: Palgrave McMillan.
- Živaljević, Ivana. 2021. „Multispecies Pasts and the Possibilities of Multispecies Futures in the Age of the Anthropocene“. *Etnoantropološki problemi* 16 (3): 659–676. <https://doi.org/10.21301/eap.v16i3.2>

Tatjana Cvjetićanin

National Museum of Serbia
Department of Archaeology, Faculty of Philosophy
University of Belgrade

Archaeological Heritage: All Traces of Mankind?

Over the last couple of decades, the search for the ways to increase the influence of archaeology in society and to create better conditions for archaeological research in Serbia, has primarily been concentrated in the domain of heritage. Therefore, the paper focuses upon the relationship of archaeology in Serbia towards heritage, the processes of its production, and the attempts of archaeologists to secure the role of the most powerful actor in the heritage discourse. The starting point is the long-existing, but still important question, reconsidering the traditional approaches: what constitutes archaeological heritage? Undoubtedly, archaeological remains, archaeological evidence, or archaeological record, all bear basic information on the past activities. But, does every deposit and every record, *every find*, constitute archaeological heritage at the same time? Archaeological heritage may be understood as material culture of past societies preserved in the present, but also as a social construct resulting from the processes of evaluation and reuse in the present. The paper affirms the constructivist approach: archaeological finds are not archaeological heritage intrinsically. The stance of critical realism is also advocated for the future development of heritage studies and heritage theory.

Keywords: archaeological heritage, archaeological remains, archaeological record, Serbia, heritage discourse, critical heritage studies

Patrimoine archéologique: toutes les traces de l'humanité

La recherche des moyens pour renforcer l'influence de l'archéologie dans la société et de créer les conditions pour les recherches archéologiques à l'avenir en Serbie se déroule, depuis quelques décennies, notamment dans le domaine du patrimoine. Pour cette raison, cet article se focalise sur le rapport de l'archéologie en Serbie au patrimoine, sur le processus de sa production et sur les efforts des archéologues pour devenir les acteurs les plus influents du discours patrimonial. Le point de départ de cette réflexion est une question soulevée il y a longtemps, mais toujours actuelle, remettant en question les approches traditionnelles de la formation du patrimoine: qu'est-ce qui constitue le patrimoine archéologique ? Les restes archéologiques, la documentation archéologique ou l'enregistrement archéologique apportent incontestablement des informations fondamentales sur les activités passées. Mais, chaque dépôt, chaque enregistre-

ment, chaque trouvaille, constitue-t-il automatiquement le patrimoine archéologique ? Le patrimoine archéologique peut être considéré comme la culture matérielle des sociétés passées qui subsiste dans le présent, mais aussi comme une construction sociale résultant d'un processus de valorisation et de réappropriation dans le présent. L'article affirme une approche constructiviste: les trouvailles archéologiques ne constituent pas en soi un patrimoine.

Mots-clés: patrimoine/héritage archéologique, restes archéologiques, enregistrement archéologique, Serbie, discours patrimonial, études critiques du patrimoine

Primljeno / Received: 18.08.2025.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 26.08.2025.